

HANS JONAS I L'ÈTICA DE LA COMUNICACIÓ

Antoni Civit

*Lectura de l'exercici de la professió periodística
a partir del 'principi de responsabilitat' de Hans Jonas*

L'autor d'aquest treball explora l'ètica de la responsabilitat de Hans Jonas a partir de la seva magna obra "El principi de responsabilitat" (1977). Tracta d'investigar les conseqüències que obre aquest plantejament ètic en el camp de l'ètica de la comunicació i especialment en l'exercici de la professió periodística. L'article és el fruit d'un treball d'investigació en els cursos de doctorat a la Facultat de Comunicació Blanquerna.

67

I. HANS JONAS I EL PRINCIPI DE RESPONSABILITAT

1. Hans Jonas

Hans Jonas va néixer a Moenchengladbach (Alemanya) l'any 1903 al si d'una família de confessió jueva. El seu pare va ser un fabricant diligent i amb èxit i la seva educació tingué sempre el referent de la religió dels profetes d'Israel. Durant la seva adolescència, la república de Weimar havia assolit el seu moment de màxim esplendor cultural. Jonas estudià amb Martin Heidegger, al qual reconegué com el seu mestre principal en filosofia. Es doctorà en aquesta especialitat amb una tesi sobre el cristianisme primitiu.

Alertat del perill del nacionalsocialisme, l'any 1934 emigrà a Londres. Des d'allí es traslladà a Israel on ingressà en una orga-

nització militar sionista. Participà en la Segona Guerra Mundial com a voluntari en la Brigada Jueva de l'exèrcit anglès contra els nazis. Amb ella entrà a Alemanya l'any 1945 i s'assabentà que la seva mare havia mort al camp de concentració d'Auschwitz.

Convidat per la *McGill University* de Montréal, el 1949 marxà a Amèrica, primer al Canadà i cinc anys més tard a la *New School for Social Research* de Nova York, on impartí classes durant vint anys. En aquesta segona etapa intel·lectual deixà els estudis històrics i se centrà en l'estudi de les ciències naturals. Un cop jubilat com a professor universitari és quan obté el reconeixement més important de la seva carrera intel·lectual. És quan es dedica al pensament sobre la vinculació de les ciències socials amb la filosofia i l'ètica. Després de molts anys d'escriure en anglès, l'any 1979 recupera l'alemany i escriu *Das Prinzip Verantwortung* (*El principi de responsabilitat*), en la qual obra reflexiona sobre els principals reptes que es planteja avui la bioètica. Jonas creu que avui és necessària una nova ètica orientada al futur, que és l'"ètica de la responsabilitat". Igualment, en el seu llibre es declara postmarxista, i fa una crítica del marxisme i dels efectes nefastos que la praxi d'aquest ha tingut sobre les condicions ambientals del planeta. L'any 1987 va rebre el *Premi de la Pau dels Llibreters Alemanys*. Jonas morí l'any 1993 als Estats Units.

2. Per una ètica racionalista

En el seu intent de definir el concepte d'ètica, Jonas diu: "*L'home bo no és el que s'ha fet bo a si mateix, sinó el que ha fet el bé pel bé mateix. El bé (...) és la causa del món.*" (pàg. 153). A partir d'aquest punt del seu llibre, Jonas insisteix que el deure de fer el bé es basa en una ètica objectiva, guiada per la raó. No es tracta de fer el bé com a resultat d'un impuls sentimental o emotivista que ens surt de dins, sinó de fer-ho com a deure, per convicció. Per a Jonas, l'ètica ha de tenir una fonamentació racional. Si la moral fos l'oïda, ve a dir, els sords serien immorals. Si fos la visió, en serien els cecs. Per tant, la moral no pot ser sentimental, de la mateixa manera que la comprensió de la realitat no pot ser només sensorial. Si no és racional, la moral no pot ser universal i llavors no té res a veure amb l'ètica. Sense el rigor de la raó, només tenim l'arbitrarietat sentimental, i d'això no en podem dir *ètica*.

A més de racional, l'ètica també ha de ser objectiva. És a dir, ha de referenciar-se en un objecte l'existència del qual és convinguda, un convencionalisme, entre els membres que comparteixen un mateix imaginari col·lectiu. La moral és una construcció social, un pacte de normes, un acord que cal respectar en una comunitat,

els membres de la qual coneixen no pas per generació espontània o natural, sinó per un procés de socialització i de racionalització. Amb més motiu, l'ètica professional exigeix que la professionalitat es guiï per criteris racionals.

Jonas se'ns mostra, doncs, clarament racionalista, encara que, no obstant això, acaba assumint la recomanació de Kant quan aquest defensa la participació de l'element subjectiu en l'orientació de les nostres accions, a fi que la llei moral adquireixi força sobre la nostra voluntat. Jonas extreu de Kant que la raó, impregnada de moral subjectiva, esdevé principi d'universalitat al qual ha de conformar-se la voluntat (pàg. 158).

Jonas parla d'una ètica laica, pensa en una societat plural on el principi de responsabilitat sigui una ètica de mínims. El seu referent és Immanuel Kant, del qual actualitza l'*imperatiu categòric*. Per a Kant, tot ésser humà es regeix per una llei, que és l'imperatiu categòric, racional i autònom. Jonas el reformula. La segona definició de l'imperatiu categòric de Kant diu: "Obra de tal manera que tractis el teu pròxim sempre com un fi i mai únicament com un instrument." En conseqüència, hi ha acció ètica quan el motor que la impulsa és l'alteritat. En cas contrari, es produeix una transgressió d'aquest imperatiu categòric kantianista. Per a Kant, l'ésser humà viu immers en una lluita perquè sempre té la temptació d'instrumentalitzar l'altre per a fins propis (és la crítica, per exemple, que fa a les utopies del segle XX perquè han servit per justificar les barbàries; els retreu que proclamin un horitzó idíl·lic esdevingut fi utòpic —quimèric!—, i que del present n'hagin fet un mer instrument per assolir-lo, de tal manera que la utopia, maquiavèl·lica, hagi servit per justificar la instrumentalització de les persones i les hagi fet vulnerables).

3. La vulnerabilitat i el temor

Jonas parla molt de futur, de tecnologia i d'humanitat. En la reformulació que fa de la segona definició de l'imperatiu categòric kantianista al·ludeix a la prudència i ve a dir que si no controles la teva acció, pots causar greus perjudicis en el pròxim. El principi de responsabilitat exigeix que cadascú actuï d'acord amb aquesta reformulació. No diu què ha de fer cadascú en tant que humà, sinó que tothom es plantegi què no ha de fer per no posar en perill la integritat de l'altre. El criteri bàsic jonasista és que aquesta actitud es pugui generalitzar, universalitzar. En cas contrari, no serveix i ens fa febles.

Segons Jonas, tothom pot ser vulnerable, totes les persones sobre les que podem exercir una acció estan subjectes al nostre

poder d'un moment donat i, per tant, són vulnerables d'alguna manera. En conseqüència, un comportament ètic exigeix no només anar amb compte, sinó actuar amb responsabilitat, que vol dir respondre a les necessitats de l'altre. Perquè aquell que per naturalesa té més necessitats que un altre és vulnerable. És responsable qui assumeix com a deure respondre a les necessitats de qui no és autònom, sinó heterònom perquè no és autosuficient i està en mans d'altri. La responsabilitat, afegeix Jonas, exigeix la continuïtat en l'acció benefactora sobre el necessitat. La responsabilitat en Jonas és així, asimètrica: sempre hi ha algú que vetlla pel pròxim, que respon a un altre vulnerable, que se'n fa responsable. Per a ell, això és un imperatiu ètic —kantià— perquè l'ètica cerca allò desitjable i convenient en les relacions humanes.

Ja hem vist que, en Jonas, s'arriba a la responsabilitat a través de la conscienciació pels deures, no pas a través de la pietat ni del sentiment. Per tant, el principi de responsabilitat no es basa en la simbiosi ni en la reciprocitat, sinó en la gratuïtat, concepte que respon indefectiblement als principis morals judeocristians.

Amb el criteri de Jonas arribem a la conclusió que, sense l'existència de l'alteritat, la responsabilitat no tindria sentit (si no hi ha emissor, el receptor tampoc no existeix, amb la qual cosa no hi ha *resposta* possible).

Per a Jonas, la responsabilitat és el fonament de l'educació i s'ha de transmetre en tots els espais educatius de l'individu. El que s'ha d'educar és que tots els subjectes siguin receptius a les necessitats dels altres, no ens pot ser indiferent la vulnerabilitat aliena. Els clàssics deien: "Res d'allò que és humà m'és aliè". Jonas potser no ho diria en negatiu: "Tot allò que és humà m'és propi". En tot cas, sí que defensaria que, després del procés educatiu que ens ha fet autònoms, pensem en els que no en són. La vulnerabilitat de l'ésser no autònom genera en Jonas una reacció de preocupació. Ell en diu *temor*. I adverteix que l'ètica de la responsabilitat ha de tenir sempre aquest punt de referència fonamental: el temor que la nostra acció pugui ser perjudicial per a algú. Aquest temor de què parla Jonas esdevé el primer deure, el deure preliminar d'una ètica de responsabilitat històrica, en el sentit que ens obliga a formular-nos les conseqüències que en el futur tindrà la nostra acció o la nostra abstenció davant la possibilitat/necessitat d'intervenir. Aleshores, la nostra ètica de la responsabilitat, quina iniciativa ens impel·leix a dur a terme? El temor que planteja aquest dubte és, a criteri seu, un deure que emana del sentit de responsabilitat. No es tracta del temor que desaconsella l'acció refugiant-se en una prudència potser inconvenient, no es tracta d'una por desmobilitzadora i abs-

tencionista, sinó de l'atreviment, mai imprudent ni temerari, del gest valent que ens hi empeny. És el temor que tem per l'objecte de la responsabilitat perquè és part essencial de la responsabilitat mateixa, en el sentit que l'objecte és l'altre vulnerable, el qui espera de nosaltres un benefici, una assistència, la satisfacció d'una necessitat. Fins a quin punt, però, Hans Jonas no cau en el paternalisme (també judeocristià)?

4. La responsabilitat del poder i del saber

L'acció realitzada per aquell que pot incidir sobre altres persones és un exercici de poder que, si no es fonamenta en el principi del deure, suposa una ruptura de la relació de fidelitat que és la responsabilitat. És a dir, a criteri de Jonas, com més poder té hom, més responsabilitat ha de tenir, perquè del poderós s'espera que tingui capacitat d'assumir responsablement els efectes de la seva acció. Si l'exercici del poder és la conseqüència de la vulnerabilitat humana, la qual ve donada per la desigualtat en les possibilitats d'accedir al saber i al coneixement, el principi de responsabilitat diu que aquesta responsabilitat ha de compensar el desequilibri produït. És cert que el poder i el saber van íntimament lligats, ja ho deia Foucault, però Jonas demana que la responsabilitat s'incorpori proporcionalment a aquests dos elements a fi de democratitzar-los: com que qui té més informació té més poder que qui no en té, Jonas defensa que el saber sigui distribuït democràticament com a antídote de la concentració de poder. I suggereix la necessitat de recórrer a una interdisciplinarietat que compensi i reguli un convenient equilibri democràtic. A Jonas el preocupa especialment la concentració del saber tecnològic. Diu que és un dels que es resisteix més a ser democratitzat perquè és críptic, propi d'hermeneutes. Certament, a finals del segle XX estem experimentant un progressiu encriptament dels llenguatges professionals; economistes, metges, advocats, biòlegs... utilitzen cada cop més un vocabulari i unes expressions que delimiten una frontera clara entre experts i profans, la qual cosa els confereix un estatus diferenciats. I, per tant, una responsabilitat jonasiana.

Simultàniament, Jonas defensa que la humanitat s'orienti vers una ètica del no poder. És a dir, que la responsabilitat sigui èticament preminent, que sigui la responsabilitat i no el poder allò que guii l'acció humana. Per tant, cal limitar i repartir el poder perquè la concentració de poder, que no té mecanismes de control, pot fer més mal al conjunt de la comunitat global. Fent-se ressò de Montesquieu, Jonas creu que com més repartit estigui el poder, més fàcil serà controlar-ne els seus efectes perniciosos.

En definitiva, cal una ètica de la responsabilitat que democratitzi el saber i el poder.

5. El 'principi de responsabilitat'

Tot i que ja en el títol del llibre es manifesta explícitament quin és el tema central de l'obra, no és fins pràcticament al final que Hans Jonas ens dóna una definició explícita d'allò que ell entén per responsabilitat. En principi, una definició del concepte no hauria de ser cap accepció, si bé després de desenvolupar tota una argumentació i d'exprémer les idees que giren a l'entorn del concepte, Jonas ens diu: "*Responsabilitat és la cura*, reconeguda com a deure, per un altre ésser; *cura* que, donada l'amenaça de la seva vulnerabilitat, esdevé *preocupació*". Això ho diu al final de l'obra (pàg. 357) gairebé com a conclusió, com a colofó de tota la seva argumentació ètico-filosòfica. En aquesta definició Jonas ve a dir: "*Sóc responsable*, per tant em *preocupo* pel pròxim i vaig amb compte per *temor* de no causar-li cap dany". I, a l'inrevés: "Si no em preocupo, sóc un irresponsable". Certament, a criteri de Jonas, no preocupar-se per l'altre vulnerable és actuar de manera irresponsable, perquè "actua irresponsablement qui actua sense tenir en compte les conseqüències que pot tenir la seva acció per a l'altre", qui no se'n preocupa. Ens trobem davant d'una ètica de la precaució. A més, Jonas creu que només qui té responsabilitat pot ser un irresponsable. Ja hem vist que cal entendre el terme *responsabilitat* en el seu sentit més etimològic, que és el de *respondre*, donar resposta. És responsable qui assumeix que ha de respondre de les conseqüències de les seves accions. És una qüestió ben clara, de sentit comú.

Jonas distingeix dos tipus de responsabilitat: la natural, instituída per la naturalesa del més fort envers el més feble, i la contractual, que s'institueix artificialment en funció del rol que hom fa en el món. La responsabilitat contractual és un encàrrec que hom accepta, sense el qual no es pot parlar de professionalitat, no només tècnica o pràctica, sinó també professionalitat responsable, la qual exigeix la voluntat d'arribar a l'excel·lència.

Jonas no creu que la responsabilitat humana sigui res que s'hagi de baratar ni que s'hagi de consensuar; creu que és un valor *per se*, per damunt del qual no hi ha negociació possible, ni esbiaixaments admissibles, ni degradacions justificables. En aquest sentit, se'l pot considerar un fonamentalista: la responsabilitat, al nucli de la constitució social, rauria en el fonament de les relacions humanes. En conseqüència, com a valor a promoció, es fa necessari que la responsabilitat esdevingui un objectiu en els canons pedagògics. Jonas considera que les institucions

educatives juguen un rol clau en la formació de persones responsables. La finalitat de l'educació, diu, és fer individus autònoms, independents. Però adverteix que aquesta independència comprèn inseparablement la responsabilitat, és a dir que l'autonomia, sempre responsable, ha d'estar oberta a la necessitat de l'altre heterònom, dependent, no autònom. Per tant, autonomia al servei de l'alteritat.

Per a Jonas, cal parlar avui dia de *responsabilitat* perquè ens hem adonat que l'exercici de la llibertat pot tenir conseqüències nefastes no solament en el present, sinó també per a les generacions futures. En fi, Jonas dóna pistes per millorar o transformar allò que no funciona, i proposa una *ètica de la responsabilitat* que vagi penetrant en el teixit social i cultural per conformar un imaginari col·lectiu, ja esmentat anteriorment, sensible a la solidaritat humana i al compromís amb el futur.

II. EL PRÍNCIPI DE RESPONSABILITAT EN L'ÈTICA DE LA COMUNICACIÓ

Com la gran majoria de disciplines científiques i activitats professionals, el món de la comunicació ha desenvolupat, a Catalunya i arreu, un discurs ètic per aplicar-lo a l'exercici del periodisme. Es tracta d'una ètica pensada per ser aplicada davant la necessitat d'assolir l'excel·lència en la professió, perquè sense ètica professional no hi pot haver professionalitat satisfactòria. El bon professional no és només un tècnic, sinó algú amb una càrrega ètica que orienta i guia el desenvolupament de la seva activitat. L'ètica professional vol ser una garantia i un rentat d'imatge de la pròpia professió, és una manera de ressaltar-ne un pretès prestigi, però també de defensar-se dels propis errors que posen en entredit la solvència dels propis professionals. En qualsevol cas, sembla que sempre és millor que hi hagi aquest discurs ètic que no pas que no hi sigui. Dit altrament, si segons quines professions no tinguessin un codi deontològic com a pauta per als qui l'exerciten, generarien desconfiança, inseguretat i vulnerabilitat en els qui en principi se n'han de beneficiar (tot i així, moltes vegades, per molt que hi insisteixin, els professionals d'alguns sectors com la política estan sota sospita permanent, encara que jurin o prometin constitucions i el que faci falta. En canvi, aquest no és el cas de la professió mèdica, a la qual el jurament hipocràtic confereix un caràcter ètic molt important).

A casa nostra, el món de la comunicació també té el seu codi deontològic explicitat en una *Declaració de principis de la professió*

periodística a Catalunya (veure Annex). És el codi del Col·legi de Periodistes que dona eines de reflexió sobre la manera adequada i correcta de comunicar-se, d'exercir la comunicació, als periodistes catalans.

1. Objectivitat i neutralitat en l'ètica de la comunicació

Algú va dir una vegada que, si ell era un *subjecte*, evidentment havia de ser *subjectiu*. I que per ser *objectiu* hauria de ser prèviament un *objecte* (i, és clar, no era el cas). Potser és un axioma, o potser és merament una ocurrència semàntica. En tot cas, el periodista és un subjecte i, per tant, és subjectiu. Peter L. Berger i Thomas Luckmann defensen a *La construcció social de la realitat* (Barcelona, Herder, 1988) que la realitat és simultàniament objectiva i subjectiva. Així, com es pot demanar a un periodista o a un científic social que siguin estrictament objectius, que no es deixin afectar per la seva subjectivitat? Segurament l'actitud hi tindria molt a veure; l'actitud que pressuposa la distància epistemològica entre el subjecte que observa la realitat i l'objecte, que és la realitat observada.

En ciències socials —i el periodisme respondria als paràmetres que acoten una definició adient del que són les ciències de l'home—, els debats sobre objectivitat i subjectivitat i sobre neutralitat i parcialitat són precisament els debats que sorgeixen de posar en qüestió la científicitat de les disciplines socials a causa de la seva metodologia no empírica. Tanmateix, creure, d'una banda, que l'objectivitat pot venir exclusivament del mètode científic emprat (i en funció del paradigma vigent i reconegut), i de l'altra, creure que la ciència és, a la pràctica, ideològicament neutra, és evidenciar una visió exclusivament científista de la realitat, la qual cosa es desmenteix per si sola a mesura que la mateixa ciència va superant les seves pròpies certes tingudes per veritats absolutes, amb les conseqüències socials inevitables que aquesta actitud provoca. En l'ètica de la comunicació cal tenir en compte que la informació ve d'unes fonts que no són neutres, començant per l'elecció de l'esdeveniment relatat i la discriminació d'altres notícies. Igualment, una cosa és comunicar-se tècnicament bé (que és allò que permet la ciència) i una altra és fer-ho èticament bé (que és allò que exigeix la moral). Donada la quimera de la neutralitat axiològica, no solament en l'observació de la realitat, sinó ja des del moment mateix de l'elecció de la realitat (sempre parcial) observada, fins a la utilització del llenguatge (inexorablement limitat i predeterminat) en la redacció de la notícia, allò que cal esperar del periodista és: a) que reconegui el seu subjectivisme apriorístic i

fatal, b) que opti honestament per la màxima distància epistemològica entre aquest subjectivisme i l'objecte que observa, i c) que assumeixi la responsabilitat, el temor jonasí de no perjudicar ningú en el desenvolupament de l'activitat periodística.

Jonas diu que fa falta una ètica que reguli l'ús i l'abús de la tecnologia. Si substituïm el terme *tecnologia* pel terme *informació*, conclourem que cal una ètica de la comunicació útil per al periodista, però també per al conjunt dels seus coetanis. L'ètica del periodista no pot orientar-se només vers la seva comunitat professional, sinó que l'ha de transcendir. En el sentit que la funció del periodista és la d'arribar a la comunitat social a la qual pertany, el seu sentit de la responsabilitat i la seva ètica professional han de poder ser compreses sense hermenèutiques, han d'encabir-se en el mínim comú denominador de les bases morals d'aquesta comunitat. En conseqüència, el principi de responsabilitat, aplicat a l'exercici de la seva professió, esdevindrà una ètica de mínims objectivada.

2. La utopia versus la "realitat emparaulada"

En la crítica que Jonas fa de la utopia, hi trobem pistes pel que fa a l'ètica de la comunicació. En el cas de l'ètica de la comunicació, la utopia pot ser interpretada de diverses maneres, com ara, per exemple, l'obsessió per transmetre una realitat pretesament objectiva, sovint amb l'excusa, també obsessiva, del dret que el públic té de ser informat puntualment d'allò que s'esdevé. Com si *allò que s'esdevé* realment s'esdevingués *per se*, més enllà de qualsevol interpretació o subjectivisme. L'obsessió per "dir la veritat", demostradament impossible segons l'argumentació exposada en l'apartat anterior, és una falsa actitud prometeica que massa sovint traeix al periodista.

D'altra banda, l'expressió de Llorenç Gomis, "emparaular la realitat", és el resultat expressiu i afortunat d'un esforç d'humilitat, de reconeixement de les limitacions pròpies del periodista. "Emparaular la realitat" pot interpretar-se com a compromís, com una invitació perquè la realitat es reveli i es manifesti a través del logos, de la paraula, en el benentès que el llenguatge és, també, un convencionalisme cultural semiòtic amb limitacions. Per contra, la utopia de la comunicació reivindica una realitat unívoca, té la pretensió d'evidenciar la realitat menystenint la qualitat polièdrica que li és inherent i indestriable. Paradoxalment, l'arrogància de la utopia és als antípodes d'una *realitat emparaulada* de Gomis molt més propera a la interpretació i a la opinió, però metodològicament més sincera i més rigorosa pel

que fa al respecte per la distància epistemològica entre l'objecte d'anàlisi i el periodista-subjecte.

3. La vulnerabilitat del receptor de la notícia

Quant a l'ètica del receptor i de l'audiència, de qui és la responsabilitat jonasiana si hi ha perjudici? Doncs, de qui té la responsabilitat de protegir l'altre vulnerable. O de protegir-se a si mateix a través de protegir la pròpia moralitat. Per exemple, si es dona el cas que algú està disposat a jugar a la ruleta russa en directe per televisió, quines actituds cal esperar de l'emissor i del receptor? Paradoxalment, sembla que avui la televisió marca molts dels criteris morals de l'audiència, de manera que se suposa que tot allò que emeten els canals legals és èticament correcte. Aleshores, és aquí que la vulnerabilitat és posa més que mai en evidència, quan la televisió-espectacle, que persegueix exclusivament la màxima quota de *share*, disposa del receptor com si aquest estigués moralment blindat, sense tenir en compte la seva vulnerabilitat. El receptor no sempre és prou crític, autònom, per defugir les trampes que l'emissor utilitza, com ara la seva feblesa. L'emissor pot amenaçar, vulnerar, minar la integritat ètica del receptor. Per la qual cosa, el periodista, el professional de la comunicació, ha de tenir en compte la vulnerabilitat del receptor del seu missatge. En aquest sentit, Jonas parlaria del temor que hauria de suscitar l'exercici de la responsabilitat, personal o professional, davant de l'altre vulnerable, el receptor.

"Només qui té responsabilitat pot actuar de manera irresponsable", diu Jonas (pàg. 165) (i posa l'exemple del conductor d'un autobús: té molta responsabilitat i pot conduir de manera molt temerària i irresponsable arriscant vides humanes). El director d'un diari, per exemple, és el responsable darrer de tot allò que surt publicat en el mitjà que dirigeix. Probablement, les irresponsabilitats d'un periodista no posen en risc la vida de ningú —encara que "la llengua no té ossos però en trenca de molt grossos"—, però el temor que Jonas li exigeix el fa responsable del grau de dany causat als lectors que dipositen en ell la confiança de la credibilitat, la certesa que la seva ètica professional no li permetrà d'enganyar-los. Amb la tergiversació negligent (voluntària o no) de la realitat objectivada, el periodista causa un perjudici al lector perquè intoxica la percepció que aquest té d'aquesta realitat i, a més a més, destrueix la relació de fidelitat establerta a partir de la confiança del receptor o lector de diari en l'ètica professional del comunicador. En aquest cas, la fidelitat entre el lector del diari i el periodista es veu malmesa per la irresponsabilitat d'aquest darrer.

Èticament, l'error admet una rectificació. Però la transgressió malintencionada del deure responsable, no.

4. La vulnerabilitat del subjecte de la notícia

Paral·lelament, hi ha un tercer afectat que és el protagonista de la notícia, el qual pot ser manipulat com un putxinel·li i, en conseqüència, pot ser també víctima d'un perjudici (per difamació, per exemple, o per omissió, o per haver-se establert un greuge comparatiu amb altres subjectes d'identitat paral·lela). A la seva Alemanya natal, Jonas va patir un clima antisemita molt agressiu, exterminador. Jonas sap que hi ha molts mitjans (goebbelsians, per exemple) que poden transmetre prejudicis, i molts instruments perjudicadors amb conseqüències nefastes en el futur. En aquest sentit, el periodisme també tindria els seus riscos i generaria les seves amenaces sobre una població vulnerable (Boban Minic, refugiat bosnià a Catalunya, l'any 1996 denunciava en les seves conferències públiques que durant els deu anys previs a l'esclat de la guerra de Bòsnia, els mitjans audiovisuals iugoslaus, controlats pel poder de Belgrad, havien estat intoxicant incessantment la població serbobosniana amb informacions falses sobre la realitat de la dissortada república balcànica).

III. VIRTUTS I DÈFICITS DEL CODI DEONTOLÒGIC DEL COL·LEGI DE PERIODISTES DE CATALUNYA SEGONS L'ÈTICA DE LA RESPONSABILITAT DE HANS JONAS.

El Codi Deontològic del Col·legi de Periodistes de Catalunya consta de dotze criteris (vegeu Annex) que volen ser una declaració de principis de la professió periodística a Catalunya. Sense que Jonas abordi específicament en cap moment l'ètica de la comunicació, podem sotmetre aquests dotze criteris a una anàlisi jonasiana basada en els elements que l'autor aporta en el desenvolupament del seu corpus teòric a propòsit del *principi de responsabilitat*. És a dir, els conceptes de temor, vulnerabilitat, ètica, poder o responsabilitat es reflecteixen ara i adés en l'argumentació d'aquest codi deontològic. Igualment, apareixen, implícitament o no, consideracions sobre l'objectivitat, la neutralitat o la distància epistemològica exigibles en l'exercici de la professió periodística, de manera que l'extrapolació de tots aquests elements a la pràctica del periodisme ens permet comprendre l'ètica de la comunicació des d'una òptica nova.

1. Ètica

En tot moment, el codi expressa que del periodista cal esperar-ne un comportament ètic en el desenvolupament de la seva tasca informativa. Específicament, hi ha quatre articles que hi fan referència (art. 3, 4, 5 i 11), en els quals s'utilitzen paraules i expressions com: *rectificar, disculpa, mètodes dignes, transparència informativa, respectar, tractar amb especial cura...* Potser aquests serien els articles que més genèricament farien referència a l'ètica del comunicador, si bé la resta n'aborda aspectes parcials, com els que veurem a continuació. Recordem que és aquesta actitud ètica que s'espera del professional de la comunicació la que permet pensar en les possibilitats d'assolir l'excel·lència en l'exercici del periodisme, que és allò professionalment desitjable. En aquest sentit, el codi sencer té aquesta finalitat i per això la insistència no hi és sobrera.

2. Vulnerabilitat

Nou dels dotze articles del codi plantegen —bé de manera oberta, bé de manera indirecta— el risc de la *vulnerabilitat* existent en la pràctica periodística. Algun article fa referència a la vulnerabilitat del lector/espectador (art. 1), del destinatari de la informació elaborada pel professional de la comunicació. Però la majoria (art. 3, 5, 8, 9, 10 i 11) es refereixen a la vulnerabilitat del subjecte protagonista (voluntari o no) de l'esdeveniment relatat, de la notícia. La resta (art. 2 i 12) no fan distinció entre una i altra vulnerabilitat. Es dedueix, finalment, la vulnerabilitat de la confiança del lector en el periodista, no ja pel fet que el primer pugui ser enganyat, sinó per la ruptura de la fidelitat per part del segon en la relació comunicativa. En aquest apartat es podria acceptar la inclusió d'algun altre punt (art. 7), si filéssim més prim en la definició de "vulnerabilitat". Tanmateix, no ho considerem imprescindible.

Indiscutiblement, la vulnerabilitat és l'element més abordat en el total dels articles redactats, potser per la cura (*preocupació*) que la pròpia professió reconeix con a necessària en el seu desenvolupament. Des del punt de vista jonasà, és important que sigui així.

3. Temor

Vinculat directament a la vulnerabilitat, puix n'és conseqüència, la *preocupació* apareix en la meitat de l'articulat, si bé només puntualment s'utilitza aquest mot. La precaució es reflecteix o es dedueix en frases com "...evitant en tot cas afirmacions o dades imprecises..." (art. 2) o "No utilitzar mai en profit propi..." (art. 8). També quan parla dels menors d'edat implicats en esdeve-

niments noticiables s'esmenta la necessitat de preservar la seva identitat (art. 11). Els altres articles (art. 5, 9 i 12) potser no són tan explícits, però destil·len també aquesta necessitat que la professió actuï amb cautela a l'hora d'implicar les persones en els fets relacionables.

Des de l'òptica jonasiana, cal agrair la prudència com a consellera ètica del comunicador.

4. Poder

Que un periodista hagi de rectificar allò que s'ha demostrat fals i que pugui perjudicar algú (art. 3) vol dir, sota el prisma jonasian, que el periodista ha exercit inicialment un *poder* en la seva activitat professional sobre algú *vulnerable*, i li ha causat un perjudici. La reparació —actitud ètica— és exigida “amb independència d'allò que les lleis disposin al respecte”, de manera que el codi reconeix el *poder* del poder mediàtic —i la redundància és emfàtica, no gratuïta—, però es fa ressò d'aquella necessitat de democratització del poder de què parla Hans Jonas. En conseqüència, és una referència directa al principi de responsabilitat: qui té poder l'ha d'usar amb responsabilitat, i per tant la finalitat de l'exercici del poder serà la d'intentar evitar-ne l'abús.

 79

5. Objectivitat, neutralitat i distància epistemològica

El rigor en la pràctica periodística és certament una actitud ètica, de responsabilitat. És sobrer insistir en què, a criteri de Jonas, aquest rigor no és tal si no té en compte l'altre i, per tant, el temor precautori pel mal que se li pugui fer. Actuar amb la màxima objectivitat possible en l'anàlisi dels esdeveniments, actuar amb la sinceritat de reconèixer que hom no és neutral i que tots portem un filtre que tenyeix la realitat, i actuar amb la intenció de no trobar-se implicat en el relat de la notícia, actuar seguint aquestes pautes és un primer pas per al reconeixement de l'excel·lència i de la voluntat de jugar net, de ser fidel al lector i a l'audiència. Però no es pot dir que només d'aquí ja n'emani la responsabilitat que Jonas agraeix; perquè es pot ser objectiu, neutral i distant i al mateix temps ser èticament irresponsable per no haver sabut salvaguardar la vulnerabilitat de les persones, per no haver tingut el temor com a nord de l'actuació professional.

Sis dels dotze articles del codi aborden aquestes qüestions quan parlen de:

- a) “*Observar sempre una clara distinció entre els fets i opinions o interpretacions...*” (art. 1). La distinció entre informació i opinió no sempre és clara en el criteri de molts professio-

nals, però encara és més confusa la frontera entre opinió i interpretació.

b) "*Difondre únicament informacions fonamentades...*" (art. 2), la qual cosa permet, paradoxalment —i aquí s'entreveu un buit deontològic clar— que algunes *informacions fonamentades* poden no ser publicades, tot i el "*...deure dels periodistes a atendre el dret dels ciutadans a la informació*" (art. 6). L'omissió de la publicació d'informacions pot causar un perjudici al subjecte de l'esdeveniment no relatat, o pot suposar l'establiment d'un greuge comparatiu respecte d'altres subjectes. O, igualment, pot arribar a causar la creació d'una imatge, per fragmentària, incoherent o esbiaixada en el lector/receptor. L'objectivitat exigeix, per tant, un criteri en la selecció dels esdeveniments a noticiar.

c) "*...el principi de la transparència informativa*" (art. 6).

d) Rebuig al suborn i a la compatibilitat del periodisme amb altres activitats que pugui remetre a la confusió (art. 7). Possiblement, de tots els articles del codi aquest és el més incomplert pels professionals de la comunicació. Sovint veiem periodistes en espots televisius, en campanyes electorals, en negocis sobre la docència en comunicació..., la qual cosa desmenteix el compliment dels criteris del Col·legi de Periodistes de Catalunya. La qüestió no deixa de ser controvertida, atès que, exercint solament el periodisme d'opinió, per exemple, alguns professionals vulneren l'ètica de la professió amb molt més desacomplexament que d'altres que compatibilitzen dues o més dedicacions que *a priori* són incompatibles.

e) "*No utilitzar mai en profit propi informacions privilegiades...*" (art. 8). La no implicació del periodista en la notícia també ha de contemplar, és clar, aquest aspecte. En cas contrari, no podem parlar d'objectivitat ni de distanciament envers l'objecte d'anàlisi.

f) També en l'article 10 s'esmenta el risc d'una temptació: que en el seu relat el periodista vulgui anar més enllà de la realitat, amb la qual cosa posi en perill l'honestetat de les persones.

6. Responsabilitat

Podem donar per descomptat que l'assumpció de la responsabilitat del periodista es produeix ja des del primer moment en què inicia la seva carrera professional. Tanmateix, la responsabilitat pot ser entesa només parcialment, amb la qual cosa intentar fer

les coses tan bé com hom pot no és suficient, puix que el perjudici que pot causar involuntàriament a algú no eximeix el periodista de la seva responsabilitat. Dit altrament, *responsabilitat* no és sinònim de *culpa*. Hom pot ser responsable i no ser culpable, alhora.

Ja hem vist que Jonas té molt clara la diferència entre una i altra cosa. Per això, defineix la responsabilitat com a pas previ i com a valor anterior a l'acció. És en aquest sentit que, reformulant l'imperatiu categòric de Kant, diu que cal actuar de manera que la nostra acció no posi en perill la integritat de l'altre. És més, es tracta que el periodista responsable exerceixi el periodisme tenint en compte que està parlant de persones concretes, amb noms i cognoms, i que ha d'anar amb molt de compte per no produir cap dany ni al lector, ni a qui protagonitza les notícies.

És en els articles 3 i 12 del codi deontològic que veiem reflectit de manera més rellevant aquest principi jonasà de la responsabilitat. En l'article 3 s'exigeix "*Rectificar amb diligència... independentment d'allò que les lleis disposin al respecte*". És a dir, no es descarta l'error, l'equivocació possible, però tampoc s'oblida l'obligatorietat moral de l'esmena quan calgui. *Respondre* així és fer-ho en la línia de Jonas: si has causat un dany, intenta reparar-lo. En l'enunciat de l'article 12 s'explicita que el periodista ha d'"*Actuar amb especial responsabilitat i rigor en el cas d'informacions o opinions...*", i indirectament ens remet als drets de les persones que proclama la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948. Sorpren que no sigui fins al darrer article que aparegui la necessitat d'actuar responsablement i amb rigor periodístic tant si es tracta d'informació com d'opinió. Tanmateix, tot i que l'article es desenvolupa amb elements molt específics, l'òptica jonasiana consideraria aquesta primera frase com una síntesi redundant i de recapitulació de tot el que s'ha prescrit fins aleshores. A més, l'article 12 és possiblement aquell en què es veu més clara la relació entre *responsabilitat* i *vulnerabilitat*, relació de la qual en destil·laríem el *temor* com a pauta d'una actitud responsable.

ANNEX

Codi Deontològic. Declaració de principis de la professió periodística a Catalunya**Criteris**

1. *Observar sempre una clara distinció entre els fets i opinions o interpretacions* evitant tota confusió o distorsió deliberada d'ambdues coses, així com la difusió de conjectures i rumors com si es tractés de fets.
2. *Difondre únicament informacions fonamentades*, evitant en tot cas afirmacions o dades imprecises i sense base suficient que puguin lesionar o menysprear la dignitat de les persones i provocar dany o descrèdit injustificat a institucions i entitats públiques i privades, així com la utilització d'expressions o qualificatius injuriosos.
3. *Rectificar amb diligència* i amb tractament adequat a la circumstància, les informacions –i les opinions que se'n derivin– que s'hagin demostrat falses i que, per tal motiu, resultin perjudicials per als drets o interessos legítims de les persones i/o organismes afectats, sense eludir, si calgués, la disculpa, amb independència d'allò que les lleis disposin al respecte.
4. *Utilitzar mètodes dignes per a obtenir informació o imatges* sense recórrer a procediments il·lícits.
5. *Respectar l'off the record* quan aquest hagi estat expressament invocat, d'acord amb la pràctica usual d'aquesta norma en una societat lliure.
6. *Reconèixer a les persones individuals i/o jurídiques el seu dret o no proporcionar informació ni respondre preguntes*, sense perjudici del deure dels periodistes a atendre el dret dels ciutadans la informació. Pel que fa a assumptes relacionats amb les administracions públiques, el dret fonamental a la informació ha de prevaler sempre per damunt de qualsevol restricció que vulneri injustificadament el principi de la transparència informativa a la qual estan obligades.
7. *No acceptar mai retribucions o gratificacions de tercers* per promoure, orientar, influir o haver publicat informacions o opinions. En

tot cas, no s'ha de simultanejar l'exercici de l'activitat periodista amb altres activitats professionals incompatibles amb la deontologia de la informació, com la publicitat, les relacions públiques i les assessories d'imatge, ja sigui en l'àmbit de les institucions o organismes públics, com en entitats privades.

8. *No utilitzar mai en profit propi informacions privilegiades obtingudes de forma confidencial com a periodistes en exercici de la seva funció informativa.*

9. *Respectar el dret de les persones a la seva pròpia intimitat i imatge, especialment en casos o esdeveniments que generin situacions d'afflicció o dolor, evitant la intromissió gratuïta i les especulacions innecessàries sobre els seus sentiments i circumstàncies, especialment quan les persones afectades ho explicitin.*

10. *Observar escrupolosament el principi de presumpció d'innocència en les informacions i opinions relatives a causes o procediments penals en curs.*

11. *Tractar amb especial cura tota informació que afecti a menors, evitant difondre la seva identificació quan apareixen com a víctimes (excepte en supòsit d'homicidi), testimonis o inculpats en causes criminals, sobretot en assumptes d'especial transcendència social, com és el cas dels delictes sexuals. També s'evitarà identificar contra la seva voluntat les persones pròximes o parents innocents d'acusats o convictes en procediments penals.*

12. *Actuar amb especial responsabilitat i rigor en el cas informacions o opinions amb continguts que puguin suscitar discriminacions per raons de sexe, raça, creences a extracció social i cultural així com incitar a l'ús de la violència, evitant expressions o testimonis vexatoris o lesius per a la condició personal dels individus i la seva integritat.*

Font: <<http://www.periodistes.org>>

Bibliografia

JONAS, Hans: *El principio de responsabilidad. Ensayo de una ética para la civilización tecnológica*. Barcelon:, Editorial Herder, 1995. 398 pàg.

Abstract

The author of this work examines Hans Jonas's ethics of responsibility, from his masterpiece *Das Prinzip Verantwortung* (The Imperative of Responsibility - 1977). His aim is to find out the consequences implied by this ethical approach in the field of ethics in communication, and especially in journalism practice. This article is the result of a research work carried out within the doctorate courses at the Blanquerna Faculty of Communication Sciences.